

POJEM POPULÁRNÍHO OBČANSTVÍ JAKO TEORETICKÝ RÁMEC STUDIA POPULÁRNÍ KULTURY V SOCIALISTICKÉ A POST-SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Irena Reifová

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841 Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

This theoretical essay explores the possibilities of applying the concept of „popular citizenship“ to the study of enclaves of agency in the authoritarian socialist system in Czechoslovakia in its „normalization“ period. It draws on the assumption that some part of the agency was potentially stimulated by the use of popular culture. First, the ways in which the discourse of cultural studies adopted the notion of citizenship (and how it transposed it to the cultural/popular citizenship) is reviewed. Popular citizenship is then defined as the process of becoming aware of the matters in dispute via contents of popular culture. The essay argues that polysemy and semiosis (important ingredients of popular citizenship) did not cease to exist after the authoritarian systems had been established. Popular citizenship is therefore introduced as a subtle but possible compensation for the classical tripartite citizenship in the authoritarian socialism.

Keywords: popular citizenship, socialist society, post-socialist Society, popular culture, normalization

Jedním z hlavních analytických konceptů kulturalistického přístupu, který studuje užití populární kultury jako specifické jednání, je pojem „kulturní občanství“. Tento text se proto v následujících částech bude zabývat shrnutím významů tohoto pojmu (včetně jeho okolí) a pokusí se jej – ačkoli se s ním dosud pracovalo jen při studiu protiváhy hegemonie ve formálně demokratických společnostech – transplantovat do oblasti užití televizní popkultury v autoritářském socialistickém systému. Jak autoritářský socialismus operoval se samotným pojmem „občanství“? Mělo vůbec užívání pojmu „občanství“ v Československu v období normalizace nějaké opodstatnění? Lze snad najít dokonce nějaké „skulinu“, kudy docházelo k průsaku jednání do sociální struktury tak, že můžeme hovořit o kulturním občanství? Je legitimní očekávat, že pojem „kulturní občanství“ se stane senzitivujícím konceptem a zbystrí naši schopnost vidět torza autonomního jednání v rámci struktury autoritářského socialistického systému? To jsou témata, s nimiž se bude tato teoretická stať postupně vyrovnávat.

1. Co je to občanství?

Občanství je nepochybně jedním z klíčových prvků politické teorie a republikánské politické praxe. Podle Heatera občanství „definuje nikoli vztah mezi jednotlivcem [...] a jiným jednotlivcem [...] nebo skupinou, ale vztah jednotlivce k ideji státu“ (Heater 2004a:2). Cammaerts toto tvrzení podporuje, když uvádí, že občanství je systém, v němž jsou práva a povinnosti delegovány občanům, kteří jsou „oficiálními a registrovanými obyvateli určitého vymezeného území“ (Cammaerts 2007:1). Právní disponování atributem občanství lze chápat jako protiklad role párii nebo parvenu, jak je (při jiné tématické příležitosti) popisuje Zygmunt Bauman (Bauman 1995:31).

Od dob starověku je občanství chápáno dvěma hlavními způsoby (ačkoli hlavní konjunkturu tento princip samozřejmě zaznamenal po Velké francouzské revoluci). Podle římské tradice kategorie občanství popisuje především administrativní a právní postavení jedince ve vztahu ke státu a jeho fyzické umístění. Občanství je potom souhrnem takových atributů, jako jsou jméno a příjmení, adresa trvalého bydliště, státní příslušnost apod. Toto pojetí vystihuje i Turnerova poznámka: „Mít občanství znamená mít rodné jméno, které má člověk zapsáno v pase a legitimní postavení v rámci příbuzenského systému a státu“ (Turner 2001:11). Podle řecké tradice – k níž patří také Aristotelův pohled na člověka jako na „zoon politikon“ – je pojetí občanství podstatně aktivnější a lze jej shrnout jako energické zapojení jedince do naindividuálních záležitostí v rámci dané polis. Již u kořenů občanského principu lze tedy rozlišit spíše administrativní a spíše aktivistické pojetí.

Demokratické společnosti ve 2. pol. 20. stol. ovlivnil zejména model občanství formulovaný Thomasem Humprey Marshall. Marshall popsal tři paralelní formy občanství: 1) civilní (zahrnuje osobní práva a svobody), 2) politické (týká se voleb jakožto procesu zprostředkování participace a ustavení reprezentace voličů) a 3) sociální (týká se sociálních jistot a zabezpečení). Podle Marshalla občanství tyto tři formy získalo během vývoje, který započal za osvícenství a zdůrazňoval rovnost a rovné právní podmínky pro všechny. „Civilní složka se skládá z práv, která jsou nezbytná pro uplatnění osobních svobod – svobody projevu, myšlení a víry, svobody vlastnit majetek a uzavírat smlouvy a práva domáhat se spravedlnosti. [...] Politickou složkou mám na mysli právo účastnit se výkonu politické moci, ať už jako člen uskupení nadaného politickou mocí nebo jako volič takového uskupení. [...] A sociální složkou míním celou

škálu práv, počínaje právem na základní ekonomické zabezpečení a jistoty po právo užívat podíl na kulturním dědictví a žít život civilizované bytosti podle standardů obvyklých v dané společnosti“ (Marshall 1950:10-11). Marshallův model občanství přitom nelze chápat jako výčet tří samostatných typů, ale jako sevřenou pyramidu se třemi nepostradatelnými stěnami. Homogenitu Marshallova pojetí je možné zdůraznit také poukazem na znetvořenou či kastrovanou podobu občanství v autoritářském socialistickém systému, který různé složky občanství nechápal jako nedělitelnou jednotu.

1.2 Bylo možné občanství v autoritářském socialistickém systému?

Jak se pracuje s občanstvím v nedemokratických republikách, v našem případě v autoritářském režimu bývalého Československa? Existovalo vůbec občanství za těchto podmínek? Heater si klade podobnou otázku: „Vzhledem k tomu, že v meziválečných letech se objevila nová, autoritářská forma vládnutí, je nutné se ptát, zda generovala také novou formu občanství. A pokud ano, pak zda si tato forma vůbec zaslouží být nazývána občanství“ (Heater 2004b:155).

Pojem občanství se v oficiálních československých státních dokumentech – s Ústavou ČSSR v čele – samozřejmě zhusta vyskytoval. O právech a povinnostech občanů pojednávala Druhá hlava Ústavy ČSSR z roku 1960.¹ Jak však upozorňuje například Paulina Bren, která nazvala jednu z kapitol své monografie „Čistky a přepracované socialistické občanství“ – státní socialismus rozlišoval buržoazní a socialistické občanství, přičemž druhý typ byl pokládán za pokrokovější (Bren 2010:35). I socialistické občanství přirozeně zachycovalo vztah mezi jednotlivcem a státem. V dikci Heaterovy typologie byla však upřednostňována spíše neutrální administrativní a byrokratická verze občanství, zatímco druhá z možných tradic, zaměřená na povzbuzování občanů k účasti na správě věcí veřejných, byla buď utlumená nebo ztotožňovala veřejný zájem s hodnotovým rámcem ideologie komunistické strany. Obyvatelům Československa samozřejmě nebylo upřeno postavení občanů, ale jejich práva a povinnosti byly upraveny tak, aby realizace daných práv a naplňování povinností produkovalo a reprodukovalo vedoucí roli komunistické strany ve společnosti. Výsledkem bylo tzv. socialistické občanství. Úpravy a modifikace (mnozí by asi spíše hovořili o znásilnění a znetvoření demokratického občanství) lze opět popsat a klasifikovat za pomoci Marshallovy typologie. Civilní občanství bylo omezeno podmínkou souladu realizace osobních svobod s ochranou komunistické doktríny. Příkladem omezujícího dodatku může být například Čl. 19 Ústavy ČSSR, který spatřoval účel práv, svobod a povinností ve svobodném a obecném rozvoji občanů a jejich osobností, současně však na tutéž rovinu kladl také „konsolidaci a rozvoj socialistické společnosti“, takže vylučoval rozvoj občana a jeho osobnosti způsobem, který by stanovené podmínce odporoval.² Politické občanství bylo v zásadě eliminováno, protože neexistovala politická soutěž mnoha stran a vedoucí úloha Komunistické strany Československa byla kodifikována v Čl. 4 Ústavy

ČSSR.³ Sociální občanství bylo naopak zdatelně nadsazené včetně práv na různé typy sociálních jistot včetně práva na práci a povinnosti pracovat.⁴

Socialistické občanství bylo tedy velmi problematické z hlediska obsahu, respektive toho, co v něm explicitě obsaženo nebylo. Občanství nebylo chápáno jako stavba ze tří pilířů civilního, politického a sociálního občanství. Nezacházelo se s ním jako s nedělitelných celkem – některé dimenze byly cenzurovány a jiné zveličeny. Druhým problematickým momentem bylo to, že i s explicitě demokraticky formulovanými právními jednotkami (např. Listinou základních lidských práv a svobod) zacházela justice autoritářského systému implicitě partyzánsky. Mezi hlavní problémy toho, jak se praktikovalo socialistické občanství v autoritářském socialismu, tedy patří: 1) selektivita (přijatelné byly pouze některé aspekty občanství) a 2) inkonsistence (právní teorie a praxe v oblasti dodržování lidských práv nebyly zcela v souladu). V situaci, kdy trojjediné tradiční občanství bylo vykastrováno výše naznačeným způsobem, je na místě otázka, zda mohlo hrát jistou kompenzační roli občanství kulturní.

2. Co je to kulturní občanství?

Sociální představitivost v oblasti občanských práv se nezastavila v Marshallových dobách a postupně se objevily nové podoby občanství. Pojem „kulturní občanství“ je jedním z plodů tohoto procesu.

Z hlediska mediálních kulturních studií je užitečné rozlišit hned ze začátku dvě roviny: kulturní občanství jakožto obecnou kategorii a populární občanství jako jeho svébytnou podkategorii. Kulturní občanství obecně je obvykle spojováno s poklesem role národního státu při organizaci sentimentů spojených s tím, kam patříme a s kým sounáležíme. Na teoretické rovině jde ruku v ruce s emancipací kultury jakožto osamostatněné analytické kategorie (která svým způsobem soutěží s pojmem společnosti, který je na silnou pozici národního státu naopak navázán). Jedna skupina definic proto vychází přímo z krize národního státu, který býval jednotkou prvních volby, s níž se lidé identifikovali, zatímco dnes národní stát sice stále spravuje záležitosti občanů, ale nedokáže už produkovat adekvátní vztahy přináležení a ztotožnění. „Mluvit o kulturním občanství znamená z hlediska práv a odpovědnosti vymanit se z technokratické agendy mainstreamové politiky a médií“, píše Nick Stevenson (2001:2). Jedna z nejvýznamnějších definic kulturního občanství, která eliminuje roli národního státu, pochází z pera Johna Hartleyho, který chápe kulturní občanství jako „členství v reálné nebo virtuální komunitě založené nikoli na národě, ale například na etnicitě, genderu, sexuální orientaci, regionální příslušnosti, věku, atd.“ (Hartley, 1999:208). Druhá skupina definic je soustředěna kolem klíčového pojmu identity. Je třeba dodat, že reflexe slábnutí národního státu a důraz na identitu se rozhodně vzájemně nevylučují a konjunktura identity spíše dynamiku ústupu národního státu ilustruje konkrétním příkladem. Politika identity vytlačuje tradiční stranickou politiku, která je bytostně propojená s organizací

¹ http://ksc-cssp.komunisti.sk/ustava_1960.htm

² Ústava ČSSR 1960, Hlava 2, článek 19/1

³ Ústava ČSSR 1960, Hlava 1, článek 4, odst.

⁴ Ústava ČSSR 1960, Hlava 2, článek 19/2

národního státu a také stále méně schopná poskytnout prožitky adekvátní reprezentace skupinám, které se multiplikují na principu podobnosti nejrůznějších životních stylů, subkultur nebo hodnot. Pokles významu národního státu a katalpování pojmu identity proto nejsou samostatné procesy, ale spíše dvě strany jedné mince. Prvek identity nicméně můžeme nalézt například u Murdocka, když cituje Meluccioho a komplementárně tak definuje kulturní občanství jako „svobodu patřit k nějaké identitě, přispívat k její definici nebo naopak z tohoto procesu vystoupit a vytvářet jiný, nový význam“, popřípadě u Rosalda považujícího právo na odlišnost za jedno ze základních kulturních práv (Murdock, 1999:9; Rosaldo 1994).

V těchto vymezeních kulturního občanství nehrají média ani populární kultura nijak převratnou roli. Média z kulturního občanství nejsou přímo vyloučena, ale jsou chápána jako dodavatel surového symbolického materiálu, který je zpracováván podle jiných kulturních charakteristik. Je jim přidělena pozice prostředníka zajišťujícího mediaci, jež však sama zůstává mimo proces ustavování kulturního občanství. Slovy Johna Urryho: „Občanství vždycky potřebovalo symbolické zdroje distribuované mnoha prostředky komunikace“ (Urry, 1999:318). V poli teoretických operací s pojmem kulturního občanství však můžeme zřetelně vidět posun od pouze „mediovaného občanství“ k mediálnímu či populárnímu občanství. V prvním případě jsou média jen pomocným zdrojem, ve druhém případě je sémiotická stimulace přicházející z populárních obsahů médií považována za plnoprávnou platformu rozvoje občanství. Tento vývoj lze popsat jako posun (či spíše rozšíření) od identity čerpané z mnohých a četných kulturních zdrojů k participaci zprostředkované slastmi vyvěrajícími z populárních mediálních obsahů.

Jedním z pionýrů myšlenky, že média jsou zapojena do dvou emancipovaných projektů – „projektu veřejného vědění“ a „projektu populární kultury“ – byl Corner (Corner, 1998:110, viz také Corner, 1991). Corner ovšem vnímal oba projekty jako oddělené agendy. Autoři, kteří se tématu ujali po něm, se postupně začali přiklánět k pojetí populární kultury jako oblasti, kde dochází k implementaci soukromých témat do veřejných či občanských rámců. Jedním ze základních posunů tímto směrem se stalo Hartleyho rozlišení na kulturní občanství a „svěpomocné občanství“ („do-it-yourself citizenship“). Kulturní občanství je stále jistou formou kontraktu mezi subjektem a státem – ačkoli se projevuje odmítnutím tradičního občanství recipročně stvrzujícího systém politických stran. Identita má pro něj silnou teritoriální dimenzi a kulturní občanství je proto nasyceno kulturním dědictvím daného území. Až jeho druhý typ – svěpomocné občanství – přináší šanci na vymanění ze subjektivních pozic předpřipravených robustními sociálními strukturami. Svěpomocné občanství je „provazování sémiotického sebeurčení“, které je vedené upřesňováním významů za účelem posílení identity a jen minimálně do něj zasahují externí vlivy (Hartley, 1999:179). Zatímco kulturní občanství je budováním symbolického opodstatnění určité dané pozice (gender, rasa, etnikum, věk...), při provazování svěpomocného občanství jde o dodávání smyslu dobrovolně zvolené pozici (ekolog, anarchista, rapper, počítačový šílenec...).

Hartley nebyl jediný, kdo dospěl od kulturního občanství k (mými slovy) populárnímu občanství. V téže době může-

me pozorovat obrat od poukazu na kulturní dědictví k medi- osféře jakožto relevantnímu prostoru rozdmýchávání občanských hodnot také u Grahama Murdocka, o něco později, ale o to sebevědoměji třeba u Joke Hermesové (Hermes, 2005). Murdock píše o mediiosféře strukturovaněji a upozorňuje na vybrané žánry, které jednoznačně patří k projektu populární kultury. Nemůže tedy dojít k omylu ohledně toho, co myslí komplexním občanstvím. Je jasné, že s jeho rozvojem nespojuje jen „ušlechtilější“ části televizního programu (zprávy nebo dokumenty) a že i skutečně populární žánry hodnotí stejně. „... komplexnímu občanství dělají nejlepší službu otevřené pořady, které nabízejí diverzitu různých pozic a vyžadují angažovanou účast diváka. To se týká nejen některých dokumentů a zpravodajských pořadů, ale také seriálové fikce vztahující se k problémům a příhodám všedního dne“ (Murdock, 1999:14).

Pevnost celé argumentace týkající se politického a demokratického potenciálu populární kultury samozřejmě závisí na vymezení toho, co je to „politické“. Aby byl tento argument udržitelný, je třeba odpojit pojem „politické“ od profesionálního mocenského zápasu situovaného ve specializovaných organizacích, jako jsou politické strany, a přiblížit jej pojmu „veřejný“ či „spadající pod veřejný zájem“, či ještě přesněji „jsoucí předmětem sporu“. Rozhodující je zde tedy otázka, kde se vyskytuje politické? Rozšíření kategorie „politického“ a jejího významu je pravděpodobně nejzásadnější inovací v období po ironizovaném Johnu Fiskem a jeho operacích s pojmem „sémiotická demokracie“ (Fiske, 1987: 316). V jistém smyslu se Fiskeho „produkovatelný text“ a Hartleyho „svěpomocné občanství“ nijak zvlášť neliší. Oba autoři staví na sociálním užití polysémie televizního jazyka a chápou populární kulturu (slovy Hermesové) nikoli jako „oblast determinace“, ale jako „oblast produkce“. Podstatný rozdíl ovšem vidíme při zaměření na to, co je produkováno. Fiske uvádí, že produkovány jsou slasti a v nich obsažená rezistence. Hartley tvrdí, že produkována je účast na zpracovávání toho, co je veřejné a diskutabilní.

Základní otázka týkající se rozsahu „politického“ byla formulována Dahlgrenem. „Na základní rovině jde z hlediska veřejné sféry o to, kde se politické vyskytuje – kde je artikulován a zpracováván sociální konflikt – a jaké je jeho postavení ve vztahu k ne-politickému. ... To jak se v televizi zachází s hodnotovým konfliktem, pokud jde o předmanželský sex, sexuální preference, potraty, genetické modifikace, vztahy mezi etniky, atd. v žánrech, jako jsou seriálová dramata, mýdlové opery, reality TV, talk show, situační komedie nebo stand-up komedie – to vše naznačuje, že televize stírá rozdíl mezi těmito dvěma kategoriemi“ (Dahlgren, 2010a:4). Dahlgren legitimizuje populární kulturu (a související konverzace) jako oblast, kde probíhá společenská rozprava, a současně se domnívá, že rozpravní proces je právě základním hledaným místem výskytu „politického“. To mu umožňuje chápat populární kulturu jako ložisko „politického“. Dahlgren se opírá o „deliberativní obrat“ v teorii demokracie, přičemž odkazuje zejména na Mouffeovou a její rozlišení mezi „politikou“ a „politickým“. Mouffeová spatřuje základní rozdíl v míře institucionalizace. „Pod pojmem ‘politické’ míním jeden z rozměrů antagonismu, který může nabývat různých podob a promítat se do různých sociálních vztahů. ‘Politika’ naopak odkazuje k souboru praktik, dis-

kurzů a institucí, kterým jde o to ustavit určitý řád či vtisknout lidské existenci jistou organizaci, a to v podmínkách, které jsou vždy potenciálně konfliktní, protože ovlivněné rozměrem 'politického'“ (Mouffe, 2005: 9). Do této definice 'politického' se vejde to, jak jsou veřejné a sociální záležitosti vartikulovány do individuálních příběhů v populárních naracích a současně potvrzuje, že 'politické' může být chápáno zkrátka jako 'jsoucí předmětem sporu'.

Pro Dahlgrena je politická dimenze populárního textu záležitostí jakési hustoty či postupně nabývací koncentrace. Nepolitická konverzace může nabrat proto-politický obrat a v momentě, kdy je do ní zavedeno určité téma, se z ní vyvine politická rozprava. Rozpravě jakožto žánru bylo věnováno mnoho pozornosti a Dahlgren využívá výsledky této debaty, aby předem zpracoval námitku, zda to tedy znamená, že každý žvást v televizi ob stojí jako element občanské rozpravy... Mechanismus, který vede ke zvyšování „hustoty“ a jímž spěje nepolitická konverzace k obratu v politickou rozpravu si ale zaslouží více empirické pozornosti. Lze předpokládat, že důležitým posunem v transformaci ne-politického v politické bude moment, kdy se soukromý příběh konkrétní postavy napojuje na širší sociální téma, moment, od něhož privátní a individuální začíná být vyprávěno jako veřejné a kolektivní. (Příklady takových obrátů mohou být zápletky či jejich rozuzlení – například veřejné přiznání postavy k homosexuální/lesbické orientaci, debata o mocenských vztazích v soutěži v reality show nebo narážka na rovnost rolí v rodině od účastnice talk show ...). Memphamovými slovy bychom mohli říci, že z hlediska populárního občanství je klíčovým bodem obratu moment, kdy se příběh stává „příběhem k použití“ („usable story“) (Mempham, 1990: 57).

2.2 Bylo možné kulturní občanství v autoritářském socialistickém systému?

Jak je shrnuto výše, občanství bylo v socialistickém autoritářském režimu provozováno ve své administrativní podobě a obsah občanství byl vykastrován na principu selektivity a inkonsistence. Je opodstatněné předpokládat, že v bývalém Československu s nadvládou komunistické strany si jako kompenzace mohlo nacházet prostory občanství kulturní? Lze předpokládat, že kulturní občanství (a jeho podkategorie populární občanství) měly z čeho vzniknout a fungovat jako oblast obtížně reglementovatelná státním ideologickým aparátem? Post-socialistická historie a sociologie se soustředily zejména na rekonstrukci utlačivých struktur a institucionálního zázemí minulého autoritářského systému. Zájem o to, jak lidé jako aktéři jednali a jaké používali taktiky k tomu, aby si pro sebe vymezili prostor, v němž by i v nedemokratickém režimu měli do jisté míry kontrolu nad významy, by mohl být snadno považován za přehlížení následků a obětí omezování svobody. Koncept občanství byl v případě kulturní sféry zemí Sovětského bloku dosud vztažen pouze k hnutí disidentů a nezávislé kultuře. „Pojem [občanské společnosti] se objevil takřka současně s hnutím disidentů pod názvy typu 'nezávislá kultura', 'paralelní struktury', 'alternativní společnost', paralelní polis, 'vládnoucí si republika', atd.“ (Szacki, 1995: 91). Přesto neexistuje důvod se domnívat, že proces populární hermeneutiky (zpracování sociálního významu stimulované populární kulturou) byl zcela potlačen.

Sémióza se s nástupem komunistických vlád ani nezastavila, ani se neocitla plně v rukou těch, kdo ovládali prostředky kulturní produkce, popřípadě byli jejich otevřenými nepřáteli. Bylo by velmi obtížné dokázat, že pojmy, jako jsou sémiotická demoracie nebo sémiotické sebeurčení, nelze použít k analýze interpretativního procesu uživatelů médií v nedemokratických podmínkách. Nacházet určitý druh demokracie a autonomie přímo v srdci autoritářského systému může znít paradoxně (a mnoha ortodoxním antikomunistům jistě i kacířsky). Je však třeba mít na paměti, že pojem populární občanství nepopisuje demokratické vlastnosti systému samotného. Často je naopak praktikováno právě v situacích, kdy jiné zdroje občanství jsou vzácné nebo zcela nedostupné. Polysémii – toto základní východisko populárního občanství – nadto nesmíme zaměňovat za pluralismus. Polysémie je vlastnost textu, zatímco pluralismus je vlastnost sociální situace. Tento rozdíl zdůrazňoval už Stuart Hall: „Polysémii si však neradno plést s pluralismem. Každá společnost/kultura má v různé míře sklon uzavírat významy a aplikovat své klasifikace na sociální, kulturní a politický svět“ (Hall, 1992: 134).

V důsledku lze konstatovat, že existuje silný teoretický rámec, který nám dovoluje považovat mainstreamovou populární kulturu v komunistickou stranou ovládaném Československu za prvek populárního občanství. Populární občanství v žádném případě nesmí být automaticky chápáno jako politická opozice nebo zamýšlená kritika. Odkazuje však k populární kultuře hlavního proudu jako k jakémusi dynamu, které udržovalo sociální představitost (týkající se společenských a veřejných záležitostí) v provozu. Zahrnuje základní dobové aktivity, které lidem umožňovaly hermeneuticky přežít a uchovávat si smysl pro tvorbu sociálních významů, pro abstrakci od „já“ k „my“... V poušti chronické privátnosti a apatie normalizace byla populární kultura jednou z mála oblastí, v níž se směřovalo privátní a veřejné (což samozřejmě znamenalo i ideologické).

V enklávách populární kultury byly významy rovněž narativizovány a tím i zpřístupněny a přijemněny. Populární kultura mohla vyvolávat intenzivnější reflexi toho, co režim je a není, než například škrobená, politbyrokraticky nudná oficiální politická komunikace. Svěpomocné občanství je u Hartleyho definováno jako „sestavování identity z různých disponibilních zdrojů, vzorců a příležitostí ...“ (Hartley 1999). Představuje si tedy svěpomocné občanství jako amatérskou aktivitu, která přichází na řadu až když profesionální dodavatelé nějakého produktu nebo služby (v tomto případě politika jako dodavatelka politického významu) selžou. Jsou to praktiky přežití, při nichž paběrkujeme, co se naskytne, aniž bychom byli nebo mohli být příliš nároční a vybíraví. Odpad se tak proměňuje v poklad – což ukazuje na to, že celá Hartleyho argumentace je zaštitěna mýtem o Fénixovi vylétajícím z popela.

Překvapivě, ale pravděpodobně nikoli bez logické souvislosti, se Hartleyho označení „do-it-yourself citizenship“ (jež se pokoušíme transplantovat do socialistické populární kultury) shoduje s výrazem, který označoval jednu z nejrozšířenějších domácích aktivit v Československu dané doby, tedy kutilství. Kutilství se stalo zcela samozřejmým postupem ve stavebnictví, dekoratérství, módě nebo zásobování potravinami, alespoň pro ty, kteří aspirovali na vyšší nebo

rozmanitější či personifikovanější standardy, než mohlo nabídnout socialistické hospodářství. Shoda mezi Hartleyho termínem a rozšířenou československou strategií přežití je poměrně ohromující. O to zajímavější je ptát se, zda svépomocné taktiky, které byly tak oblíbené a nevyhnutelné v oblasti finanční ekonomiky, mohly být transponovány také do kulturní ekonomiky. Zda si obyčejní lidé dovedli svépomocí pořídit nedostatkové významy podobně, jako se dovedli svépomocí bránit omezením nedostatkového zboží. Zda existovalo něco jako „kutilské“ občanství ...

Literatura

- BAUMAN, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Slon.
- BREN, P. 2010. *The greengrocer and his TV*. Ithaca: Cornell University Press.
- CAMMAERTS, B. 2007. *Citizenship, the public sphere, and media*. Pp. 1-8 in Cammaerts, B., Carpentier, N. (eds.), *Reclaiming the media*. Bristol: Intellect.
- COLEMAN, S. 2006. *How the other half vote: Big Brother viewers and 2005 British general election campaign*. *International journal of cultural studies*, 9(4): 457-479.
- CORNER, J. 1991. Meaning, genre and context: the problematics of 'public knowledge' in the new audience studies. Pp. 267-84 in Curran, J., Gurevitch, M. (eds.), *Mass Media and Society*. London: Arnold.
- CORNER, J. 1998. *Studying media*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- DAHLGREN, P. 2010a. Television and popular civic cultures: public sphere perspectives. *Eastbound* 1/2010, pp.1-18.
- DAHLGREN, P. 2010b. *Media and political engagement: citizens, communication and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FISKE, J. 1987. *Television culture*. London: Routledge.
- HALL, S. 1992. *Encoding/ Decoding*. Pp. 128-138 in Hall, S., Hobson, D., Lowe, A, Willis, P. (eds.), *Culture media language*. London: Routledge.
- HALL, S. 1986. *Cultural studies: two paradigms*. Pp. 33-48 in Collins, R.(ed.), *Media, Culture, and Society*. London: Sage.
- HARTLEY, J. 1999. *Uses of television*. London: Routledge.
- HEATER, D. 2004a. *Brief history of citizenship*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- HEATER, D. 2004b. *A history of education for citizenship*. London: RoutledgeFalmer.
- HERMES, J. 2005. *Re-reading popular culture*. Oxford: Blackwell.
- JACKA, E. 2003. Democracy as defeat: the impotence of arguments for public service broadcasting. *Television and New Media*, 4(2): 177-191.
- MARSHALL, T.H. 1950. *Citizenship and social class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEMPHAM, J. 1990. *The ethics of quality in television*. Pp.56-72 in Mulgan, G. (ed.), *The broadcasting debate 6: the question of quality*. London: BFI Publishing.
- MOUFFE, Ch. 2005. *On the political*. London: Routledge.
- MURDOCK, G. 1999. Rights and representations: public discourse and cultural citizenship. Pp. 7-18 in Gripsrud, J. (ed.), *Television and common knowledge*. London: Routledge.
- ROSALDO, R. Cultural citizenship and educational democracy. *Cultural anthropology*, 9(3): 402-411.
- STEVENSON, N. 2001. *Culture and citizenship*. London: Sage
- SZACKI, J. 1995. *Liberalism after communism*. Budapest: CEU Press.
- TULLOCH, J. 1990. *Television drama: agency, audience, and myth*. London: Routledge.
- URRY, J. 1999. Globalization and citizenship. *Journal of world system's research*, 5(2): 311-324.